

Svenskan och svenskheten

LEIGH OAKES

Debatten om svensk språkpolitik och utredningen *Mål i mun* borde ses i ett bredare sammanhang. Håller svenskarna på att ändra inställning till förhållandet mellan språk och nation? Ja, svarar Leigh Oakes, universitetslektor vid Queen Mary, University of London, som jämfört språk och nationell identitet i Frankrike och Sverige. Svenska gymnasister visar sig i hans undersökning vara lika språkpatiotiska som franska.

Sverige brukar ofta anföras som ett exempel på de språkliga effekterna av globaliseringen. Det stora genomslaget för engelska inom vissa områden har fått många iakttagare att påpeka att detta språk blivit ett andraspråk, d.v.s. ett språk som svenskarna behöver för att klara av en

del uppgifter i vardagen. Andra har till och med förutspått ett regelrätt språkbyte från svenska till engelska. Men när internationalisering övergår till globalisering förskjuts tyngdpunkten från ökade kontakter mellan stater till ett starkt tryck i riktning mot homogenitet, och som en reaktion kan då paradoxalt nog en strävan efter kulturell heterogenitet iakttas på många ställen runt om i världen. Ekonomiska globaliseringsteorier har underskattat betydelsen av identitetsfrågorna. Man kan se en tendens till nationella återuppvaknanden, t.ex. i Sverige. Det har i sin tur betydelse för hur svenskarna uppfattar sitt språk (Oakes 2003).

Efter andra världskriget spred sig idén att svenskarna saknade nationalkänsla; att de snarast gav uttryck för en "negativ" eller "omvänd" nationalism blev en utbredd föreställning som kan höras än i dag. Där-

med blev också det svenska språkets symboliska roll starkt reducerad. Bara till för några år sedan lyste språket med sin frånvaro i svensk kulturpolitik. Ännu har inte Kulturdepartementet fört upp språket på listan över sina särskilda ansvarsområden på samma sätt som t.ex. konst, film, dans, musik, kulturarv, arkitektur och formgivning eller medier.

Men det fanns en viss tvetydighet i nedtoningen av den svenska nationalismen. Sverige uppvisade ett nytt slags nationalism, med modernismen som ideologisk utgångspunkt. För språkets del innebar modernitet för svenskarna att tala engelska. Trots en kortlivad oro för *svengelska* på 1960-talet har hållningen till engelskan på det hela taget varit mycket gynnsam. Svenskarna har använt sina goda engelskkunskaper som ett inslag i uppbygget av en positiv svensk identitet. Engelskan befinner sig på många sätt fortfarande högst upp i språkhierarkin i Sverige. Men kanske håller läget nu på att förändras.

Nationellt återuppvaknande

Språkvårds läsare är säkert bekanta med hur man i officiella och akademiska sammanhang försöker stärka svenskans ställning i Sverige, i EU och i internationella sammanhang. Exempelvis föreslog Kommittén för svenska språket i sin utredning *Mål i mun* (SOU 2002:27) en ny svensk språklag (s. 35). Den första paragrafen lyder "Det svenska språket är huvudspråk i Sverige och landets officiella språk i inter-

nationella sammanhang." Sker en liknande omsvängning på gräsrotsnivå?

I en undersökning av språk och nationell identitet bland gymnasister i Sverige (234 personer) och Frankrike (187 personer) kunde jag visa att de svenska gymnasisterna företedde en stark nationell och språklig medvetenhet (Oakes 2001). I många fall var dessa resultat till och med mer påtagliga än i Frankrike. Det kan förvåna, eftersom Frankrike ofta anförs som det typiska exemplet på ett starkt samband mellan språk och nationell identitet. Gymnasisterna fick exempelvis svara på frågan "Hur mycket känner du dig som svensk/fransman?". De svenska gymnasisterna uttryckte en betydligt starkare nationalkänsla än sina franska likar. På en skala från 1 till 5 noterade de i genomsnitt 1,5 jämfört med 2,3 i Frankrike (skalan är sådan att ett starkare instämmande ger lägre siffra: 1 = väldigt mycket, 2 = mycket, 3 = ganska mycket, 4 = lite grann, 5 = inte alls). Skillnaden är statistiskt säkerställd. Gymnasisterna skulle också ta ställning till påståendet "Jag är stolt över att vara svensk/fransman". Här nådde de svenska gymnasisterna på samma sätt ett högre resultat än de franska: i genomsnitt 1,6 jämfört med 2,4 (1 = helt överens, 2 = delvis överens, 3 = osäker, 4 = inte särskilt överens, 5 = inte alls överens); också denna skillnad är statistiskt signifikant.

För att undersöka styrkan i den språkliga medvetenheten lät jag vidare gymnasisterna förhålla sig till påståendet "Franska/svenska är ett vackert språk". Empiriska undersökningar har visat att sådana

Modernitet
innebar för
svenskarna att
tala engelska.

värderingar av språk "inte så mycket åter- speglar inneboende estetiska och språkliga egenskaper som den status och prestige som *konventionellt* förknippas med språken i en viss språkgemenskap" (Giles & Coupland 1991:37–38). Här fanns ingen skillnad mellan svenska och franska gymnasister (1,9 i genomsnitt i båda fallen). Inte desto mindre är resultatet anmärkningsvärt eftersom det visar att språk inte är oviktigt för svensk identitet. Mer än så, när gymnasterna ombads att ta ställning till ett annat påstående, "Svenska/franska språket ingår i det svenska/franska kulturarvet", visade det sig att de svenska gymnasterna återigen instämde i högre grad än sina franska motsvarigheter: 1,4 i genomsnitt jämfört med 1,7, en statistiskt signifikant skillnad. Hur ska de svenska resultaten förklaras?

För det första kan Sverige för all del ha tonat ned sin nationella identitet från och med 1930-talet, men en ny sorts nationalism har utvecklats i linje med socialdemokratisk ideologi: Sverige har sett sig själv som världssamvete och ett mönster för andra länder att ta efter. Med andra ord, Sverige var inte mindre nationalistiskt, det bara uttryckte sin nationella identitet på annat sätt. Inom ramen för en sådan identitet kan språket beskrivas som "en icke fladdrande fana" (Billig 1995:40–41), d.v.s. en icke iögonfallande symbol som ändå dagligen påminner om den nationella identiteten.

En andra mer spekulativ tolkning utgår från de ekonomiska problem som

Sverige, i likhet med många andra västländer, drabbades av på 1980-talet. Den svenska modellen gick in i en kris. Sökandet efter nya vägar för att finna en positiv svensk identitet fick svenskarna att blicka bakåt, särskilt mot 1800-talets bild av den svenska nationen. Man skulle kunna tala om en nationell pånyttfödelse. Ofta visar den sig som ett nyvaknat intresse för svensk historia och kultur. Exempelvis fann Ehn m.fl. (1993) att det kom fler publikationer om svensk kultur under 1980-talet än under hela 1900-talet dessförinnan. Detta intresse har stått sig; det framgår t.ex. av den ihållande framgången för Herman Lindqvists böcker om svensk historia och svenskt kynne. En följd är att språket blir en mer allmänt erkänd symbol

för svensk identitet.

Detta är allmänna iakttagelser. Till dem kan fogas belägg för att svenskan också ses som allt viktigare i de speciella sammanhang där den svenska identiteten byggs upp: det nationella, det europeiska och den globala.

Nationellt

I ett nationellt sammanhang konstrueras den svenska identiteten i motsättning till infödda eller invandrade minoriteters identitet. Visserligen ställde sig de svenska gymnasterna avvisande till påståendet "Den svenska skolan bör inte ta ansvar för hemspråksundervisning" (3,7 i genomsnitt på den femgradiga skalan). Men negativa attityder blev synliga vid särskilda minoritetsspråk. Exempelvis höll de

Svenska
gymnasterna
anser att språket
är viktigt för
kulturarvet.

svenska gymnasisterna i allmänhet inte med om påståendet "Samiska är ett vackert språk" (3,3 i genomsnitt). Resultatet kan sägas tyda på att samerna har en viktig roll som negativt betraktade "andra" i uppbygget av en svensk identitet. Ungefär detsamma var resultatet för arabiskan, som användes i undersökningen som exempel på invandrarspråk: de svenska gymnasisterna hade en relativt bestämd uppfattning om att arabiska inte var ett vackert språk (3,8 i genomsnitt).

Dessa resultat antyder att den mångkulturella ideologi som förespråkas officiellt (t.ex. införandet av hemspråksundervisning för minoriteter 1977) inte har trängt ned på gräsrotsnivå. I ett land där en nationell retorik har hållits tillbaka sedan 1930-talet erbjuder språket ett medel att diskriminera "den andra" som är mer politiskt korrekt än ras eller hudfärg. Ett exempel är föreställningen om Rinkebysvenska och dess påstått negativa effekter på standardsvenska. Gymnasisterna fick ta ställning till påståendet "Svenska språket påverkas negativt av att det finns många som har svenska som andra språk". Vid en första anblick kan det tyckas som om påståendet avvisades: 3,1 i genomsnitt. Vid en närmare granskning visade det sig dock att just Stockholmsgymnasister höll med om att svenskan påverkades negativt av det faktum att många talade den som andraspråk (2,9 i genomsnitt, i motsats till 3,5 i Kiruna och Malmberget, de två andra städer där uppgifterna samlades in; skillnaden är statis-

tiskt säkerställd). Skillnaden kan måhända förklaras av att det rör sig om två olika typer av minoritetsspråk: invandrarspråk i Stockholm och inhemska minoritetsspråk i norra Sverige. Vissa undersökningsresultat tyder alltså på att språk används som en politiskt korrekt sätt att skilja mellan etniska svenskar och icke-svenskar. Men det måste betonas att det gäller i förhållande till invandrare, inte regionala minoriteter. Utifrån detta resultat kan vi förstå den diskussion som förekommit om kunskaper i svenska som villkor för svenskt medborgarskap.

Europeiskt

En del av mina resultat tyder också på att svenskan blir viktigare för den svenska identiteten i europeiska sammanhang.

Som väntat ställde sig de svenska gymnasisterna positiva till förslaget "Engelska borde bli EU:s officiella språk" (2,4 i genomsnitt, jämfört med 3,8 i Frankrike; skillnaden är statistiskt signifikant). Men svenska och franska gymnasister instämde i ungefär lika hög grad i påståendet "Den språkliga mångfalden inom EU borde bevaras

så mycket som möjligt" (2,0 i Sverige, 1,8 i Frankrike). Trots sin positiva inställning till engelskans roll i EU ansåg alltså ändå de svenska ungdomarna att deras språkliga identitet i detta sammanhang inte fick äventyras. Detta är också vad den svenska regeringen anser om svenskans ställning i EU. I exempelvis *Riktlinjer för att främja svenska språkets ställning i EU-samarbetet* från 1996 fastslog EU-sekretariatet att

Ungdomarna
vill inte äventyra
sin språkliga
identitet i EU.

”regering och riksdag [...] fäster största vikt vid svenska språkets ställning inom EU” och att ”svenska språket skall inte behandlas sämre än andra jämförbara språk (t.ex. danska, finska, grekiska och portugisiska)” (EU-sekretariatet 1996: 112). Den hållningen upprepades senare av Kommittén för svenska språket i *Mål i mun*, när den föreslog att regeringen lägger fast officiella riktlinjer för status och användning av svenska i EU och rapporterar till riksdagen varje år om riktlinjerna följs (s. 115).

Globalt

Hur skapas den svenska identiteten i ett globalt perspektiv? Min undersökning tyder på att den nya medvetenheten om svenskans roll i ett globalt sammanhang fortfarande är en fråga för eliten, t.ex. akademiker och ämbetsmän av det slag som deltog i Kommittén för svenska språket. De svenska gymnasisterna uppvisade nämligen mycket positiva attityder gentemot engelskan. Exempelvis höll de med om att engelska var ett vackert språk (1,8 i genomsnitt), alltså en aningen högre estetisk värdering än av det egna språket (1,9 i genomsnitt, se ovan). Den skillnaden går inte att säkerställa statistiskt, och det är anmärkningsvärt att det inte blir större skillnad mellan språken.

De svenska gymnasisterna avvisade också påståenden som ”Att kunna engelska inverkar negativt på kunskaper i svenska” (4,4 i genomsnitt), ”Att kunna engelska hotar den svenska identiteten” (4,3 i genomsnitt) och ”Engelskspråkiga

filmer dominerar tv- och filmutbudet alltför mycket i Sverige” (3,7 i genomsnitt). Även om de franska gymnasisterna också tog avstånd från motsvarande påståenden om engelska i Frankrike, var deras avståndstagande inte lika starkt.

Slutligen ställde jag frågan om man kunde se några framtida hot mot svenskan från andra språk. Då svarade 42,9 % ”nej”, 30,9 % ”kanske”, 16,3 procent ”vet ej” och bara 9,9 % ”ja”. Bland dem som svarade ”ja” eller ”kanske” nämnade 74,7 % engelskan som ett hot. Det måste sägas att många av dessa gymnasister klagade på att ”hot” kanske var ett galet ord och att svenskan måhända bara ”påverkades” av engelskan. Men några gav sådana kommentarer som ”Det spelar ingen roll om engelskan tar

över i Sverige”. Det förefaller därför som om det finns en bit kvar innan den nya betydelse som det svenska språket tillmäts för den svenska identiteten på en global arena vinner fotfäste hos allmänheten.

Mål i mun – en rimlig väg framåt

Min undersökning visar att språkattityderna bland svenskar befinner sig i ett övergångsskede: det nationella återuppvaknandet har lett till att större vikt fästs vid svenskan som en uttrycklig symbol för svensk identitet. Icke desto mindre är engelskan fortfarande ett slags språkligt trumfkort i Sverige, särskilt på gräsrotsnivå. Det är just detta författarna till *Mål i mun* syftar på när de hävdar att det är nödvändigt att förbättra attityderna till svenskan hos folk i allmänhet, och ung-

Engelskan är
ett språkligt
trumfkort i
Sverige.

domar i synnerhet (s. 172). I själva verket är det alldeles uppenbart genom hela betänkandet att engelska var det språk som Kommittén för svenska språket såg som "den andra" när den lade fram sina 80 förslag för att förbättra svenskans status. Som Björn Melander framhåller i Språkvård 1/2003, "den som vill använda utredningen som ett vapen mot andra språk än engelska måste göra rejält våld på texten" (s. 36). Ändå har *Mål i mun* fått oerättigad kritik för ett påstått misslyckande med att uppmärksamma minoritetsspråken i Sverige (t.ex. Boyd & Huss, Språkvård 1/2003). Men, som Språkvårds läsare antagligen vet, var dessa språk och deras talare huvudämnet för två stora betänkan- den från Minoritetsspråkskommittén 1997. Det var hög tid att samma omtanke ägnades också det språk i Sverige vars ställning så länge tagits för givet.

Och inte heller *Mål i mun* förbigår Sveriges minoritetsspråk och minoritetsspråkstalare. Trots att det inte ingick i direktiven lade kommittén åtskilliga förslag för att stärka minoritetsspråken (s. 191–210). Den har också förslag för att ändra på attityderna gentemot svenska med brytning (s. 175–76) med syfte att förhindra språklig diskriminering av det slag som min undersökning ger prov på. *Mål i mun* uppvisar alltså ingalunda ett "oreflekterat majoritetsperspektiv" (Boyd & Huss, s. 34), utan anvisar snarare en rimlig väg att gå. För när allt kommer omkring skulle en långsiktig språkpolitik

som inte tog hänsyn till svenska språkets pånyttfödda symboliska betydelse för svensk identitet vara dömd att misslyckas.

*Översättning från engelskan:
Olle Josephson*

LITTERATUR

- Billig, Michael (1995), *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.
- Boyd, Sally & Huss, Leena (2003), Mål i mun och språklig mångfald. I: *Språkvård* 1/2003. s. 28–34.
- Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (1993), *Försvenskningen av Sverige: Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur.
- EU-sekretariatet (1996), *Cirkulär 6: Riktlinjer för att främja svenska språkets ställning i EU-samarbetet*. Stockholm: Utrikesdepartementet <<http://www.utrikes.regeringen.se/eu/pdf/cirk1-8.pdf>>
- Giles, Howard & Coupland, Nikolas (1991), *Language: Contexts and Consequences*. Milton Keynes: Open University Press.
- Melander, Björn (2003), Svenskans särställning. I: *Språkvård* 1/2003 s. 35–40.
- Oakes, Leigh (2003, under utgivning), From internationalisation to globalisation: Language and the nationalist revival in Sweden. I: *Language and Identity: Selected Papers (from the American Society of Geolinguistics International Conference, October 2-5, 2002)*. New York: Cummings and Hathaway.
- Oakes, Leigh (2001), *Language and National Identity: Comparing France and Sweden*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- SOU (2002), *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket. Betänkande av kommittén för svenska språket*. (SOU 2002:27). Stockholm: Fritzes.